

A.J. Liehm

Názory
tak řečeného
Dalimila

DOKOŘÁN

A. J. Liehm

Názory tak řečeného Dalimila

© A. J. Liehm

Preface © Josef Válka, 2014

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Kniha vychází za finanční podpory Ministerstva kultury ČR.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické).

Předmluva Josef Válka.

Redakce a jmenný rejstřík Jaroslava Jiskrová.

Typografie a sazba Miloš Jirsa.

Konverze do elektronické verze Tomáš Zeman.

Vydalo v roce 2014 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz,

www.dokoran.cz, jako svou 656. publikaci

(129. elektronická).

ISBN 978-80-7363-597-8

Názory
tak řečeného
Dalimila

DOKOŘÁN

A.J. Liehm

**Názory
tak řečeného
Dalimila**

DOKOŘÁN

Texty jsou převzaty z elektronického archivu Dušana Havlíčka, autora publikace *LISTY v exilu*, obsahové analýzy časopisu *Listy*, který v letech 1971–1989 vydával v Římě Jiří Pelikán. Tuto publikaci v rozsahu 904 stran vydalo v roce 2008 nakladatelství Burian a Tichák v Olomouci.

*JIRKOVI PELIKÁNOVI,
bez něhož by to nebylo*

Obsah

<i>Z druhého břehu (Josef Válka)</i>	11
<i>Tak daleko, a tak blízko? (AJL)</i>	29

Trochu historie

<i>LN, LL, L</i>	35
------------------------	----

Názory tak řečeného Dalimila

Polsko – březen 71	43
Co s komunistickou stranou?	47
Čína – třetí světová velmoc	52
O emigraci	57
O zachování říše	62
O opozici a „kádárizaci“	69
Vrátí se Amerika?	75
Po pěti letech	79
Vietnam a my	88
Křehká rovnováha	91
V co doufat?	94
Porfyrij Petrovič a básník	99
Blízký východ a další změny	103
Po Solženicynově deportaci	107
Konzervativci celého světa... ..	110
Umění možného	114
Krize, nebo klid?	118
Viktoria = vítězství?	124
Kdo to napíše, kdo?	131
Portugalsko, Helsinky a Československo 1975	135
Komunisté mezi sebou?	142
Strašidlo dubčekismu	149

Sonnenfeldt a Štemenko	156
Výročí, které se neoslavuje	161
Proč?	166
Politici vězni a veřejné mínění	171
Liga proti bolševismu	179
Heslo a cíl: Izolovat	182
Obrana národa	188
Chvála nacionalismu	193
Intelektuálové a politika	198
Jaká alternativa?.....	205
Smrtěláci	212
60 let	215
Co se mohlo dělat jinak?	220
Kolik divizí má papež?	223
O poctivé práci.....	228
SALT 2	233
Léto budiž pochváleno	237
Rezignace, nebo radikální řešení?	239
Procesy	245
Léta osmdesátá	248
Konfrontace.....	255
Tito	261
Poláci a my – I.	264
Poláci a my – II.	270
Přitahuje.....	275
Polsko a Francie.....	280
Odnikud nikam aneb přežívání	287
Poláci a my – III.	291
Mapa	296
Finlandizace zemí sovětského bloku?.....	300
Mírové hnutí	307
Ještě jedno výročí.....	310
Jubileum s Hamletem	314
Žít ve snu	319
Oběžník	322
O socialismu	328

Pomsta buržoazie	334
Nejubilejně	339
Psáno v létě	342
Od Roosevelta k Reaganovi	346
Odchody	350
Jak se opakují dějiny?	354
O minulosti	356
Hypotéza	359
Náhrobek	363
Co přebývá a čeho se nedostává	365
Paranoia	369
Martina byla zase (sama) doma	373
Šmilauer a Míša	378
Jaro je ve vzduchu?	382
Kdyby to nebylo k pláči	384
Po dvaceti letech	387
O provinčnosti	391
Impérium, společenství národů, Řecko...?	394
Tak nám sesadili Husáka	398
O mrtvolách	403
Sirotci a fojtíci	406
Podivný způsob léta	410
Něco tu chybí	414
Odepsaná země	417
Pat	421
Ať žije Gorbačov, viva Dubček	426
Provazochodci	429
Návrat do dějin	433

Trochu o kultuře

Domov a svět	441
Normalizace <i>Les Lettres françaises</i>	453
Hrst literárních poznámek, informací a ovšem <i>Mirákl</i>	460
Relativně vzato aneb deska k narozeninám	479
Po deseti letech	481
Šest knížek	489

Milan Kundera, český spisovatel	500
Magie Škvoreckého a Ripellinova	522
Jiná kultura – Biennale 77.....	530
Zpráva o slavnosti a hostech	539
Nový Vaculík	541

Hovory emigrantů

S Janem Kottem o Shakespearovi a mnohém jiném	549
Günter Grass proti času	572
Dva dny s Viktorem Někrasovem	579
Roman Jakobson osmdesátiletý	593
Eurokomunismus podle Jeana Elleinsteina	605
S Tadeuszem Konwickým	612
Hovoří Josef Škvorecký	623

Loučení

Srdce Ernsta Fischera	641
Potulný kejklíř	643
Umřel Adolf Hoffmeister	648
Ferdinand Peroutka	650
Buňa	652
Umřel Roša Volf	656
Moravský osud	657
Ludvíček	660
Komunista	662

<i>Jmenný rejstřík</i>	<i>667</i>
------------------------------	------------

Z druhého břehu

A. J. Liehm mne požádal o doprovodný text ke knize svých esejů a úvah z doby normalizace, ale nepřál si, abych psal o obsahu knihy ani o autorovi. „Ať si čtenář s mými texty poradí sám,“ řekl. Přál si, abych se pokusil napsat spíše úvahu o „normalizaci“ na základě své osobní zkušenosti. Měl na mysli konfrontaci pohledu na tuto dobu života dvou příslušníků stejné generace a podobného politického myšlení a snažení, z nichž jeden „zůstal doma“ a druhý musel odejít do emigrace. Věděl ovšem, že to v mém případě nebude a nemůže být přestřelka a hádka dvou nepřátel z nesmiřitelných ideologických táborů, a chápu, proč si nezvolil oponenta takového rodu. Diskuze mezi nesmiřitelnými oponenty k ničemu nemohou vést, protože jsou hloušší k argumentům protivníka a opakuji pouze své ideologické bludy a představy, které pokládají za pravdy. Patříme oba k lidem, kteří se ideologických bludů snažili zbavit a dívat se na svět bez brýlí tohoto „falešného vědomí“.

Myslel také na to, že jsem vzděláním a povoláním historik. Ve svých textech se však několikrát dopouští ve vztahu k historii a historikům omylu, na který bych chtěl čtenáře upozornit: soudí totiž, že některé otázky, na které v současnosti není jednoznačná odpověď, jednou vyřeší historikové. Naznačuje, že se k historickému soudu necítí být povolán nebo že pro něj dosud neuzrál čas. To je omyl. Liehm *je* historikem; kniha, kterou máme před sebou, je kniha historického uvažování a pojednává o historii na vysoké profesionální úrovni. Publicisté Liehmovy úrovně – nebo myslící spisovatelé – jsou legitimními a povolanými historiky své doby. Každý kvalitní publicista, novinář, zpravodaj – pokud pracuje odpovědně –

má možnost plnit příkaz a základní paradigma historiografie: psát pravdivě – na základě vlastní zkušenosti nebo ověřených svědectví o věcech, které se dějí nebo udály. Řada velkých publicistů a reportérů napsala nejlepší dějiny své doby, respektive některých událostí a situací, které prožili. Liehm není pouze komentátorem, nezaujatým pozorovatelem a moralistou, nevyjadřuje pouze své osobní pocity a nálady; má obrovskou zkušenost a znalost světa, jehož dění soustavně sleduje, studuje a analyzuje. Má schopnost a vůli k onomu druhu myšlení a psaní, které pojednává o událostech na základě nejen prožitku, ale i znalostí, pramenů, erudice, na základě „faktů“, které je ovšem třeba kriticky interpretovat se snahou o pravdivost a objektivitu. Okruh znalosti světa a zkušenosti je u Liehma obrovský a je dán jeho jazykovou vybaveností, jeho fanatickým workholismem, jeho nesčetnými osobními kontakty, neustálým pohybem po Evropě a světě – a jeho kulturou.

Každý historik si vybírá v nekonečném toku a moři dějin své téma a Liehmovým životním tématem je kultura a politika. A ze světa kultury literatura a film. Kultura je pro Liehma i životním krédem, něčím jako víra a náboženství, je to jeho centrum securitatis, jistot, zatímco politika je zdrojem nejistot a hledání východiska z katastrofálních situací, jakou byla normalizace. Kulturou je pro Liehma především „kultura kultivovaná“, zejména dobrá literatura a hodnotný film. Ale také obecná každodenní kultura života, jazyka, chování, obecná kultura společnosti, kultura publicistiky, médií a kultury politiky. Tuto masovou kulturu chápe v jejím původním smyslu jako „kultivování“ člověka, věří na její ovlivňování výchovou, věří jejím hodnotám, jako jím věřili humanisté. Pokud bych měl pojmenovat životní postoj, k němuž Liehm na své pouti životem dospěl, byl by to asi humanismus evropské kulturní a české národní tradice. Orientace v evropské kultuře ho chrání před kulturním pesimismem a podceňováním české národní kultury. Vždy věděl, že česká kultura je založena na evropských hodnotách a dosáhla vynikajících výsledků, například v šedesátých letech minulého století.

Liehm je sám kulturním tvůrcem. Jeho tvůrčím polem je kulturněpolitická esej jako literární žánr, jehož je mistrem. Jeho eseje, úvahy a glosy v ničem nezastaraly, protože jsou psány jazykem, který neztratil nic ze své svěžesti a svého půvabu. Patří však také k nejvýznamnějším iniciátorům a organizátorům kulturní práce, bez kterých by nebyla kultura možná a nikam by nepronikla. Nevěnoval se pouze psaní a vyučování, nýbrž i organizování kulturních akcí, redigování časopisů, kulturní kritice, sympoziím. Arnošt Lustig ho nazval „ministrem zahraničí“ české kultury. Doma byl v šedesátých letech jednou z profilových kulturních osobností a v této práci pokračoval se stejnou nezdolnou energií a s úspěchem v emigraci. Zde se mu podařila věc, která – pokud vím – nemá v dějinách kulturních aktivit nejen české, ale i evropské emigrace obdobu. Vydupat ze země, založit, redigovat a vydávat v několika zemích a jazycích kulturněpolitickou revui *Lettre internationale*. Dovedl získat přispěvatele z řad evropské i světové liberální a demokratické intelektuální elity, tj. spisovatelů, filozofů, vědců, publicistů, a uvést do této společnosti československé spisovatele a intelektuály, především ty, kteří doma nesměli publikovat. Jediným kapitálem, který Liehm pro tuto nedocentelnou práci měl, byl kulturní kapitál české demokratické kultury, umění a literatury šedesátých let. Byl to kapitál, který měl ve svobodném světě velkou váhu. V zahraničí déle než doma. To, že se jeho *Lettre* – na rozdíl od jiných zemí – po listopadu 1989 v Československu neprosadily, patří k jeho životním zklamáním, ale nic to nemění na evropském významu této jeho nejdůležitější práce, kterou v životě konal.

Patřil jsem k šťastlivcům, ke kterým se francouzská verze *Lettre* v době normalizační kulturní pouště dostala. Také některá čísla *Listů*, vydávaných v češtině Jiřím Pelikánem, prvním českým poslancem v Evropském parlamentu. Místo mu nabídli Italové, ale reprezentoval tam vlastně Čechy. V *Listech* jsem se setkával s texty Dalimila, aniž bych věděl, kdo je autorem. Dalimilovy-Liehmovy texty jsou v této knize konečně pohromadě a teprve v souborném vydání mohu obdivovat je-

jich kvalitu a historický i aktuální význam. Po zániku *Lettre* i Pelikánových *Listů* Dalimil nezatrpnul a nepřestal doma i v zahraničí publikovat. Stal se předsedou redakční rady a pravidelným přispěvatelem obnovených a doma vydávaných *Listů* a snaží se podpořit udržení kontinuity a tradice *Literárních novin*, které patří k tomu, co označujeme za kulturní národní dědictví. Doufejme, že se dočkáme i výborů z jejich skvělé publicistiky.

Snad mi Liehm promine, že jsem nesplnil jeho přání a napsal o něm to, co jsem musel jako historik napsat.

* * *

Po vítězství odpůrců starého režimu vznikají mezi „vítězi“ (pokud se za vítěze pokládají) obvykle spory. Je to standardní situace v evropských dějinách a také v československých dějinách po každé revoluci. Vítězem nad Rakouskem po třech staletích poroby, tj. neexistence českého státu, byl v revoluci 28. října 1918 zahraniční odboj. Bez diplomatické práce Masarykovy a jeho přátel a bez existence, bojů a potenciální síly legií, které na konci války představovaly armádu středně velkého státu, bez jejich sibiřské epopeje by svobodného Československa nebylo. K Masarykově politické genialitě patří, že zabránil „vyřizování účtů“ mezi vlastenci a Rakušany a mezi Čechy a českými (sudetskými) Němci. Za jeden z největších úspěchů převratu pokládal, že nestál život ani jednoho Němce. Dovedl také navázat na to, čeho Čechové dosáhli za monarchie, a převést do republiky to, co nebylo třeba rušit, například mnoho zákonů, některé až z doby Marie Terezie. A také přenést něco ze staleté lidové úcty k panovníkovi na prezidenta republiky.

Také v pětáctýřicátém roce po osvobození Československa z nacistické okupace spojeneckými armádami přejímal moc v obnovené republice zahraniční odboj. Benešovi se znovu podařilo prosadit kontinuitu československého státu a dosáhnout toho, že jsme se objevili na seznamu vítězných národů. Že se o to zasadila významnou měrou zahraniční vláda a statečný boj československých vojáků na všech frontách druhé světové

války, není pochybnosti. Při formování nové vlády však nebyli do politické hry vůbec přijati představitelé domácího odporu. Vyřizování účtů s Němci a kolaboranty příliš slavnou kapitolou v našich dějinách není. Stát situaci odsunu nezvládl a selhaly i takové morální autority jako intelektuálové a církev.

Další převraty se již nekonaly po válkách. Komunistický převrat, který se prezentoval jako dokončení demokratické revoluce, proběhl ještě v poválečném ovzduší a byl stejně tak dílem mezinárodní situace (poválečného rozdělení Evropy, počátků studené války) jako domácí záležitostí. Okupační armády u nás již nebyly. Dnes víme, že to, co se dnes označuje jako „komunistický režim“, tj. diktatura komunistické strany, byl režim zvrhlý a holé neštěstí. Trval čtyřicet let, tj. dvojnásobek doby trvání svobodného a nezávislého Československa, jediného českého státu, u kterého můžeme mluvit o suverenitě. Tuto minulost poúnorový režim zavrhl a hanobil.

Náš pokus o změnu totalitního režimu cestou demokrati-
zace a liberalizace po Stalinově smrti, pokus o otevření společnosti, vrcholící v druhé polovině šedesátých let, není v socialistických zemích sovětského bloku výjimkou. Je však výjimečný tím, že to nebylo hnutí svou podstatou ani sociální, ani národní, nýbrž demokratické, a že ve společenském a politickém dění hrála důležitou roli kultura a dodejme – i zvláštní česká politická tradice. Československo bylo jedinou zemí sovětského bloku, kde od druhé poloviny devatenáctého století existoval (v rámci habsburské monarchie) ústavní parlamentní systém a liberální svobody, bylo zemí, která odmítla fašismus a která měla ve střední meziválečné Evropě za sebou demokratickou zkušenost. Bez této minulosti jsou šedesátá léta nepochopitelná. Představují „československou zvláštní cestu“ ve střední Evropě a v socialistickém táboře. Nikde jinde se ve své kulturní a demokratické podstatě takové masové hnutí neopakovalo. Liehm tuto skutečnost zná a neustále se k ní vrací. Vede stálý dialog s dějinami střední Evropy a srovnává, váží analogie i rozdíly mezi jednotlivými státy v rámci sovětského impéria.

Demokratizační iluze skončila srpnovou okupací roku 1968, která byla děsivým šokem pro většinu lidí. Je nepochopitelné, jak se zapomíná na srpnový „svatý týden“ – jedinečný masový a lidový odpor neozbrojených davů proti tankům a statisícovým okupačním armádám – a na ukázněnou podporu vlády odvrácené do země pochybného vítěze. V jakési poloemigraci v Paříži v roce 1969 jsem navštěvoval na Sorbonně seminář o baroku, který zde měl profesor Victor Louis Tapié. Velký historik střední Evropy konzervativního ražení, který poznal meziválečné Československo za studijních pobytů. V jednom z rozhovorů o invazi a okupaci mi řekl: „Vždy jsem pokládal rozbití habsburské monarchie za chybu, ale po tom, co jste jako národ dokázali po sovětské srpnové invazi, jsem poznal, že na svůj samostatný stát máte právo a že Masarykovo řešení bylo správné.“ Jen málo národů prokázalo takovou statečnost a takovou věrnost státu jako Češi a Slováci v onom srpnovém svatém týdnu. Pokud by měl existovat vedle osmadvacátého října nějaký další státní svátek Československa a České republiky, měl by to být onen srpnový týden. Odvrácená vláda a armádní velení takovou odvalu jako lid neměly a po kapitulaci vlády jsme poznali pravdu politiky tehdejšího světa. Velká panychida Palachova pohřbu byla také pohřbem snu o demokratizaci a svobodě v rámci tohoto světa.

Režim, který se pod tvrdým sovětským nátlakem zformoval po změně stranického vedení a čistkách roku 1970, pak trval dvacet let. Stejnou dobu jako první Masarykova republika. Dostalo se mu absurdního názvu „normalizace“. Název dokazuje naprostou degeneraci politického jazyka totality. Za „normální“ měly být přijaty naprosto nenormální poměry, obnovená diktatura jediné strany řízené zvenčí. Historie se neopakovala jako komedie, i když se režim nemohl vrátit k masovému teroru a popravám první poloviny padesátých let. Znamením jistého pokroku bylo i to, že v době mezi okupací a uzavřením hranic mohlo mnoho lidí odejít do emigrace. Připomínalo mi to „ius emigrandi“, právo emigrovat, které vzniklo v době náboženských válek 16. a 17. století pro ty, kte-

ří nechtěli přijmout zásadu „čí vláda, toho náboženství“. Když byla země znovu uvězněna do ostnatých drátů, bylo i toto právo zrušeno a nahrazeno trestem za ilegální odchod, někdy i trestem smrti při útěku.

Ale život za ostnatými dráty nebyl přece jen zcela izolován od ostatního světa. A od domova nebyla izolována ani popravná emigrace, protože se izolovat nechtěla. Sovětské impérium bylo nuceno brát ohledy na svobodný svět a přizpůsobovat represivní metody vůči vlastnímu obyvatelstvu politice mírového soužití rozdílných společenských systémů a své stále se zhoršující vnitřní situaci, například tomu, že nedovedlo samo uživit své obyvatelstvo a bylo odkázáno na dovoz potravin. Také ztrácelo dech v hospodářském a technologickém soutěžení, i když popravdě řečeno ekonomika a technologie nejsou tak zcela závislé na politickém režimu, jak soudí ekonomisté. Moskevské centrum dávalo jednotlivým guberniím určitou dávku samosprávy a tím i prostor pro rozdíly v metodách disciplinace obyvatelstva. Velký znalec střední Evropy, maďarský historik Fejtő, píše o *komunismech*.

Československý normalizační režim z nich byl patrně nejstupidnější. Nedovedl si vytvořit žádnou pro svět a národ přijatelnou ideologii a vysvětlení toho, co se stalo. Pro okupaci bylo vynalezeno bezpohlavní a bezobsažné slovo „vstup“ spřátelených armád. Pokus o vysvětlení „krizového období“ v komunistické straně a v Československu, čímž autoři mínili demokratizaci, kterou vtělili do slavného dokumentu *Poučení z krizového vývoje*, je tak absurdní, že nesnese žádnou kritiku. A přesto se tímto programem strana aspoň v kádrové politice řídila až do svého hořkého konce. Poněvadž režim nemohl popřít, že rozhodující politickou moc měla v době krize strana, musel přiznat, že selhala. A selhala tak, že se v ní prosazoval program kontrarevoluce. Československo tedy mělo světový primát v tom, že komunistická strana, její vedení a většina členstva až na několik věrných selhala a vstoupila na cestu kontrarevoluce. Znamenalo to buď stranu zrušit a vytvořit no-

vou, nebo provést radikální čistku. Bylo rozhodnuto provést čistku, největší masovou prověrku v dějinách komunismu. Byly vyloučeny desetitisíce členů strany a další desetitisíce byly vyškrtнутy. Vyloučení nepostihlo pouze intelektuální elitu strany, ale také – na to nezapomínejme – desetitisíce funkcionářů, důstojníků armády a policie, úředníků nebo prostých lidí, kteří zklamali a odmítli veřejnou rituální sebehanu. Několik set tisíců lidí se ocitlo v sociálním vakuu a nevědělo, jaký je čeká osud. Zapomnělo se již dávno na to, že vyloučení komunisté byli až do vzniku Charty 77 hlavní obětí politické a občanské represe. Z nestraníků byli postiženi pouze ti, kteří se angažovali. Při prověrkách se přihlíželo i k věku. Ti, kterým nebylo v době krize čtyřicet, se mohli prohlásit za „pomýlené“ a mohlo jim být odpuštěno.

Vyloučení komunisté byli rozděleni na čtyři skupiny, označené A, B, C, D. A byli věrní a nepomýlení, B byli pomýlení, ale po náležité sebekritice schopni prověření, C byli ti, kteří se příliš neprovinili a mohli existenčně přežít, D byli určeni k postihům. Patřil jsem do skupiny D a v době prověrek jsem psal kapitolu dějin české společnosti o pobělohorské rekatolizaci. Zjistil jsem, že měšťané královských měst byli roku 1627 rozděleni na skupiny ABCD s analogickou charakteristikou: od starých a věrných synů církve skupiny A po nenapravitelné kacíře skupiny D určené k emigraci. První polovina sedmdesátých let, nejhorší léta normalizace, byla dobou masové šikany statisíců lidí. A prvních symbolických procesů proti tvrdohlavým. V té době se již osudy těch, kdo zůstali doma, a těch, kdo emigrovali nebo museli emigrovat, rozcházely.

Ti, co zůstali doma, i ti, co odešli nebo museli odejít do emigrace, žili v jednom světě dvou rozdílných systémů. Tuto skutečnost musí vzít v úvahu každý, kdo chce mluvit o normalizaci. Pro politické chování lidí jak v emigraci, tak v totalitním režimu neplatí obecně platná kritéria. Jinak se může chovat člověk ve svobodném světě, jinak se musí chovat člověk v totalitním režimu. Normalizace nebyla dobou otevřeného teroru jako padesátá léta, ale byla dobou všeobecné kontroly, kterou

režim nad obyvatelstvem prováděl nejen patřičnými orgány tajné policie, ale celým svým mocenským a byrokratickým aparátem. Nejúčinnější formou přinucení neboli politické disciplinace, kterou provádí každý moderní stát a která vznikla v době, kdy už neměl člověk k dispozici nedobytný hrad a hrstku věrných zbrojnošů, byla kádrová politika. Každý obyvatel procházel pravidelně a prakticky denně politickou kontrolou. Kádrový postih měl nekonečné množství forem, od zastavení služebního postupu přes odebrání cestovního pasu anebo neudělení výjezdní doložky po přijímací řízení na každou vyšší školu, při kterém byly děti posuzovány podle politického chování rodičů, takže děti a rodinní příslušníci se stali nejcennějším rukojmím režimu v každé rodině. Byl to nejúčinnější a nejodpornější nástroj disciplinace.

Společnost byla nově hierarchizována, tentokrát nikoli třídně (sociálně a majetkově determinované třídy opravdu zmizely), nýbrž politicky. Nejvýše stála skupina stranické nomenklatury, to jest lidí s politickou mocí nebo k politické moci předurčení. Skutečná vládnoucí třída. Třídní původ byl nahrazen politickým původem. Nejvýše stáli – v pozici panského stavu doby feudalismu – potomci z komunistických rodin (pokud ovšem předkové nebyli vyloučeni), pak přišli obyčejní straníci, kteří ovšem neměli zdaleka váhu středověké drobné šlechty, ale měli mnoho malých i velkých výhod. Pak angažovaní členové organizací Národní fronty, dále pokrokoví bezpartijní, kteří, pokud se neangažovali v demokratizaci, si polepšili, a na konci, v postavení dědičných nevolníků, „živořili“ vyloučení a jejich rodinní příslušníci.

Tento kádrový řád byl jako mnoho jiných pravidel života v normalizaci nepsaným zákonem, ale zákonem nejdůsledněji dodržovaným. Doplnění nomenklatury a straníků bylo omezováno na dobrý politický původ, takže se nakonec pohybovalo ve stejně uzavřeném kruhu jako panská šlechta starožitných rodů (tři generace panských předků) doby pozdního středověku. Kastovní uspořádání společnosti opravdu řadu rysů středověku mělo, až na to, že nad všemi kastami se ne-

klenulo nebe, ale pozemská síť orgánů a permanentního kádrového hodnocení. Pro nejnižší kastu páriů to bylo k zbláznění. Normalizační režim v tomto kádrovém mechanismu ustrnul a příslušnost ke každé kastě byla zapsána na věčné časy do osobních materiálů. Během první poloviny sedmdesátých let se tento systém vžil. Až Charta do něj vnesla určitý pohyb.

Charta vystoupila se skutečně revolučním požadavkem, aby režim dodržoval své vlastní zákony. Bylo to první veřejné a programové vystoupení opozice. Tím se postavila mimo zákon a mimo společnost. Dodržování vlastních zákonů by znamenalo konec režimu. Tato lest byla průhledná. Bombastická propagační kampaň proti chartistům ze všech mediálních kanálů a akce anticharty, která umožnila návrat do mediálního a uměleckého provozu oblíbeným hercům, zpěvákům i komikům, byla dočasně pro režim úspěšným tahem, s nímž asi chartisté nepočítali. Podařilo se izolovat jedinou opoziční složku, a dojde, politickou elitu společnosti od ostatních a na obrazovku se vrátili opět naši oblíbení národní i lidoví umělci. Posílilo to pocit normalizace. Režim měl nyní nového, ke své politice disciplinace potřebného nepřítele: emigranty ve vlastní zemi. Spojení demokratické politické emigrace s domácí politickou disidencí bylo, jak se ukázalo, rozhodujícím krokem k formování a udržování opozice a k přípravě možné nekomunistické moci. Ale nikdo nevěděl, kdy a zda vůbec tato situace nastane. Nedocenitelným faktorem pro domácí opozici i pro šedou zónu bylo to, že domácí opozici se podařilo navázat s demokratickou emigrací kontakty a spolupráci. Lidé jako Tigrid, Liehm, Škvorecký, Salivarová a další vydavatelé českých doma zakázaných autorů nebo lidé jako Milan Kundera, kteří je pomáhali uvádět do velkých nakladatelských domů a kterým naslouchala světová veřejnost, se zasloužili o zachování kontinuity české demokratické kultury, pokud domácí a zahraniční proud české kultury neodděluje. Nebyla to první taková situace českého a slovenského národa a jejich kultury v moderních dějinách.

Totální kontrola a represe se přesunula na zahraniční zpravodajství a na domácí disident. Celkem se dařilo rušit zahraniční vysílání a kontrolovat činnost disidentů a odvrátit většinu obyvatel od styků s tímto nepřítelem. Kdo tedy byli ti ostatní? Kolaboranti? Pojem není zcela absurdní, bereme-li v úvahu okupaci. Ti, kdo okupanty zvali, nesporně kolaboranti byli, i když hájili věc socialismu. Vlast je jiná kategorie než společenský systém. Pokud volili systém, volili jinou vlast. Ale – je možno nazvat kolaborací normální pracovní a rodinný život politicky neangažovaného člověka v zemi totální politické kontroly a obehnané ostnatým drátem?

Jak se dívat na normální život a práci občanů ve zvrhlém systému, je starý problém, který museli řešit již odpůrci kapitalismu. Dospěli většinou k názoru, že pracovat se prostě za každé situace musí a že normální práce není kolaborací. Pak se v disidenci zrodil pro tuto většinu národa nešťastný termín „šedá zóna“. Myslím, že nebyl chápán jako disciplinovaný občanský život, ale jako naprostý nedostatek vůle k odporu, protestu a jako dodržování režimem předepisovaných, ale zákonem nezavedených rituálů, jako byla účast na volbách, které nikdy nebyly tajné, jako byla účast na slavnostech pořádaných režimem, vyvěšování praporků na domech a oknech bytů na státní svátky nebo jako byla docházka na dobrovolné brigády, vystrkování portrétů vůdců ve výkladech řeznických krámů atd. atd. Tímto způsobem si režim vytvářel iluzi o své oblíbenosti a neotřesitelnosti. Šedá zóna chodila k volbám, do průvodů, na brigády a vystrkovala praporky. No a co? Co tím manifestovala, demonstrovala, dokazovala? Jen jedinou věc, že žije v totalitním režimu a že má strach rituály nedodržovat. Nicméně až na výjimky byli lidé ze šedé zóny, plnění nepovinné, ale kontrolované rituály, cosi jako společenství ateistů na povinné katolické mši. Chybělo to jediné, po čem normalizace toužila: víra v komunismus; a chyběla oddanost straně a vládě i Velkému bratru. V podstatě to bylo plnění příkazu: dejte císaři, co je císařovo, ale zachovejte si svou víru v boží zákon nebo v Rozum.

Nevím, zda celá šedá zóna byla v duši oddána demokracii a lidským právům, respektive kapitalismu, ale duši lidu režim nezískal, i když se zdálo, že je zde na věčné časy a že vysvobozením z jeho slzavého údolí je jenom smrt. *Poučení* věřili jen idioti. Marxismus byl nahrazen „vědeckým komunismem“ a ani na vysokých školách, ani na VUML nemohla tato nauka inteligentního člověka oslovit jinak než jako námět nesčetných vtipů. Spíše se šířila totální skepse než falešná víra, což režimu celkem vyhovovalo. Sám totiž postupně upadal do letargie a do skepse. Jen když je pořádek a spokojenost. Popravdě řečeno se režim o určitou spokojenost snažil a v sociální sféře se mu to do jisté míry dařilo. Sociální procesy probíhající za normalizace a sociální situaci například venkovanů bude třeba ještě dále zkoumat.

Při tomto zkoumání musíme vycházet ze skutečnosti, že i v době normalizace a její kontroly veřejného života probíhaly také doma určité nezvratné procesy evropské civilizace, založené na rozvoji technologií, technického pokroku a vzdělání, na sociálních jistotách, péči o zdraví a také na rozvoji komunikace. Režim dovedl pro velkou část obyvatelstva zajistit slušný životní standard, a dokonce „ekonomický růst“. Toto slovo bylo a dosud je dogmatem ekonomů všech zemí a režimů. Československo, NDR a Maďarsko nebyly to, čím bylo Polsko, Rumunsko nebo Albánie. Vládla zde spokojenost? Nemyslím. Vládl zde kalkul o nezvratné politické danosti a touha po osobním prospěchu, podobná tužbám nižší střední třídy, ovšem v komunistických poměrech. Lidé měli tendenci spíše udržovat daný standard než se bouřit. Popravdě řečeno, sociální důvody ke vzpouře nebyly. Pro Solidaritu polského typu nebyly v Československu analogické podmínky. Ani zde nebyl český papež a mocná a nezávislá katolická církev. Ve své politické pasivitě setrvali Čechoslováci nejdéle z komunistických zemí, i když začala perestrojka. Režim se dovedl ubránit i „glasností“. Věřit Gorbačovovi? Ti, co v něj věřili a čekali od něho svržení Biřaků, byli zklamáni, když dal požehnání

normalizačnímu režimu v jeho posledním tažení. Většinou jsme to tak chápali a byla to další rána chuti něco podnikat. V posledních letech se prostě čekalo, až se to po..., v nic jiného už nikdo nevěřil. Socialismu zvonily hrany.

O životě v době normalizace potřebujeme spíše poctivé romány než historická pojednání. Ale i sociologická a historická pojednání budou časem zajímavá. Většina obyvatelstva cítila k režimu lhostejnost a „pasivní odpor“. To byly postoje převážné části oné „šedé zóny“. Musela se přizpůsobit realitě totální kontroly. Ale byly zde i jiné cesty k přežití, zejména politických páriů. Ti, co byli v emigraci, nepoznali zrod a existenci určitých solidarit obyvatelstva, solidarit, které zvrhla pravidla politického režimu mohla alespoň omezovat, zejména v kádrové politice. Každý, kdo žil v době normalizace doma, tyto solidarity pro sabotování zákonů a usnesení režimu poznal a mnozí jim děkují za přežití v „oboru“. Tyto solidarity existují za všech okupačních a diktátorských režimů a mají v evropských politických dějinách hluboké kořeny. Někdy měly podobu mafií a vytvářely paralelní síť organizací proti moci okupanta. Nechci mluvit o Itálii a Sicílii. Také jinde si v době počátků moderní politiky a moderních států společnost vytvářela prvky samosprávy, když stát nedovedl zajistit pořádek nebo vystupoval proti obyvatelstvu nepřátelsky. Tehdy vznikala společenství, která se v češtině patnáctého a šestnáctého století nazývala „přátelství“. Byla to zájmová seskupení kolem mocných rodů nebo lokálních stavů, jejichž členové si poskytovali vzájemnou pomoc. Obvykle neměla tato společenství žádnou psanou smlouvu a nazývala se „strana“. Zárodek politických stran v parlamentním systému? Politickým kolbištěm těchto stran byly sněmy. My jsme v době normalizace ovšem neměli žádný sněm, ale měli jsme „přátele“, na které bylo spolehnutí, například při obcházení kádrových mechanismů. Tato přátelství nebo kolegiality jdoucí „napříč politickým spektrem“, tj. i mezi straníky a nestraníky, byla součástí života. Každý, kdo žil v době normalizace, také ví, i když na to

mnozí rychle zapomněli, jaký význam pro život měly „místní poměry“. Tj. národní výbor v obci, ale především vedení školy, podniku, ústavu. Na některých místech se dalo žít, a dokonce existovala hnízda svobodného myšlení i ve vědě. Na některých místech byl život peklem nebo aspoň očištěm, jinde se dalo žít a pracovat. Tato přátelství a tato hnízda se přeskupovala, rozpadala, znovu formovala, ale mnohá se během normalizace natolik upevnila, že přežila i listopadovou revoluci. Nebyla ekonomická vládnoucí garnitura jedním z takových „přátelství“, které se vytvořilo v době normalizace?

Sílu oněch přátelství, která příznivě ovlivňovala náš život za normalizace, jsme poznali vlastně až po Listopadu. Mnohé to překvapilo. Zejména ty, kteří se vrátili. Jeden z nejlepších Kunderových románů o české otázce *L'ignorance* (Nevědomost) o tom pojednává. Odhaluje jednu ze situací člověka vrženého do dějin. Například ve scéně, kde se po návratu domů z emigrace pokouší hrdinka románu uspořádat večeři pro kamarádky, které zůstaly doma. Přišly všechny, ale bavily se jen mezi sebou, o svých rodinách a problémech – a žádná se nezeptala, jak se v emigraci kamarádce vedlo. Zažil jsem naprosto stejnou scénu v reálu. Na schůzce spolužáků z gymnázia se po letech objevil kamarád, který odešel kdysi do emigrace a prožil v ní – velmi úspěšně – normalizaci. Zapadl do naší společnosti, jako by z ní nikdy neodešel, ale všichni se bavili o svých problémech a on většinou mlčel. Pak jsme šli na hřbitov ke hrobu spolužáků a já se ho cestou zeptal: „Tak jaké to tam bylo?“ Zastavil se a povídá: „Jsi první, kdo se mne na to ptá.“ Myslím, že v těchto scénách je celý problém vztahu emigrace a těch, kdo zůstali doma. Dvacet let života v jiných světech a nenávratnost času. Odcizení, jehož překonání předpokládá na obou stranách porozumění a velkorysost.

Normalizace byla také důsledkem „české zvláštní cesty“ nastoupené v šedesátých letech. Právě poslední stadium komunismu vyvolávalo největší kritiku chování národa jako „šedé zóny“, a to jak v řadách politicky aktivní emigrace, tak aktiv-

ní domácí opozice, především chartistů. Ve světě to bylo něco zcela nepochopitelného. Všude se již děly věci, a Československo spalo. I Liehna tato situace rozčilovala, a aktivní opozice si téměř zoufala. V komunistické straně, která stále vládla, prostě významné reformní křídlo neexistovalo, i když jsme tušili, že určité rozpory ve vedení existují, a stejně jako souvěrci v emigraci jsme studovali každý Husákův, Štrougalův nebo Biřákův projev a hledali pod lupou textové analýzy, zda se neobjevuje nějaká trhлина v stavbě moci, o které prý dr. Husák moudře řekl: „Uvolní-li se jedna cihla, spadne celá naše stavba.“ Zapomněl však na nutnou údržbu, bez níž se stavba zhroutí také, prostým chátráním. Komunismus prostě chátral a vedení nedělalo vůbec nic. Nakonec o vedení strany řekl až těsně před koncem pravdu její generální tajemník: „...jsme tam byli sami jak kůl v plotě.“ V nekonečných diskuzích, které jsme vedli v jednom z hnízd svobodného myšlení, kavárně Aka, jsem na kamarády straníky křičel: „Tak už hergot něco dělejte, vždyť už i Štrougal vyplul z přístavu.“ A nejvtipnější z nich odpověděl: „Josef, nemejli se, von nevyplul, von jenom napnul plachty.“

Nespal ovšem nikdo, všichni čekali. Případalo mi to jako v posledních dnech války, kdy ještě probíhaly boje o Brno, a my na Vysočině jsme netušili, zda se přes nás nepřevalí fronta a všechno nezničí. Pokud někdo tvrdí, že tušil, jak a kdy komunismus skončí, lže. Poslouchal jsem na televizní stanici Arte nedávno rozhovor o konci komunismu mezi nejodpovědnějšími politiky Spojených států i z tajných služeb a všichni se shodovali, že tak rychlý pád komunismu a moment rozpadu nikdo z nich nečekal. Sledoval jsem na vídeňské televizi zásah tanků proti studentům a demonstrantům na pekingském náměstí Nebeského klidu a znovu si řekl: Jsou schopni ty tanky kdykoliv na nás poslat. A my jsme měli ve velmi živé paměti tanky z jedenadvacátého srpna 1968. Jak jsme měli tušit, o čem se dohodli ti, co rozhodují o osudu světa? A i kdybychom to věděli, mohli jsme věřit, že se to nějak nezvrtne?

Věci se daly do pohybu až 17. listopadu. Dodnes nevíme, kdo a zda vůbec někdo byl v pozadí událostí toho dne, ale na průběhu dějin to nic nemění. Ty manifestace a zásah policie na Národní, a zpráva o smrti studenta, jsou prostě události, které konečně zahájily politický převrat. Po prvních nejistých dnech, kdy se hráli studenti svou velkou historickou roli, a po prvních masových manifestacích, proti kterým však nikdo nezasáhl, a po přechodu televize a médií k opozici začal jeden z českých zázraků na zvláštní cestě národa dějinami. Převrat uvedly do pohybu „masy“, a národ prokázal opět jedinečnou odhodlanost a kázeň. Moc se zhroutila sama a šlo jen o zorganizování moci nové. Je známo a oceněno, že to, co jiní provedli za roky a měsíce, provedli Češi a Slováci za několik týdnů. Přitom nejenže nebylo žádného mrtvého, onen jediný mrtvý svou smrt naštěstí v kdovíjakém zájmu nahrál, ale vůbec se nezastavila práce. I stávka byla jen symbolická a v akci byli jen studenti a ti, kteří začali jednat s vládou a zázračně rychle dosáhli její abdikace a jmenování nové vlády prezidentem, který pak sám abdikoval. Vlastně probíhalo všechno legálně. Vládu tentokrát nespoluvytvářeli lidé z emigrace. Byla to domácí vláda, podivný konglomerát domácí chartistické opozice, normalizačních komunistů, kteří převlékli kabát, a šedé zóny. Nová vláda převzala moc bez jakéhokoliv odporu nedávno všemocné strany a za zjevné masové podpory obyvatel, kteří ji v prvních svobodných volbách legalizovali. Tam začíná nová kapitola, o které již Liehm v této knize nepíše. Demokratický režim dnes již opět trvá více než dvacet let.

Samozřejmě že i do nové doby se promítá dědictví normalizace, bohužel více než dědictví šedesátých let. Pochybuji, že za života těch, kdo dobu normalizace žili jak doma, tak v zahraničí, bude dosaženo shody. Zatím je tato doba v naší paměti historií a osudů patnácti milionů lidí, kteří v ní žili, ale prožívali ji každý jinak. Proměna paměti v historii je složitý a dlouhodobý proces a historikové v něm mají svou badatelskou a literární práci nezastupitelné místo. Ale nevytvoří její

obraz sami, a vůbec ne rychle, a také oni se nikdy zcela neshodnou ve svých soudech. Doufejme, že ve sporech, které probíhají a budou probíhat, bude růst význam touhy po poznání a význam kultury. V tomto smyslu je Liehmův text excelentním příspěvkem, především svou kulturou a velkorysostí, která by měla pomáhat překonat různost pohledu zevnitř a zvenku. Přeji mu, aby lidé jeho eseje četli a přemýšleli o nich. Bylo by to nejlepší odměnou za jeho jedinečnou práci.

Josef Válka

Tak daleko, a tak blízko?

V roce 1968 bylo v Čechách jaro. Takové zvláštní. Začalo krátce po Vánocích a trvalo málem do konce léta. Dodnes se mu říká pražské, i když já mám radši československé, aby se to nepletlo s hudebním festivalem. V tomhle dlouhém, a vlastně krátkém, jaru se dělo a událo spousta věcí, na které jsou dodnes, a byly už tenkrát, nejrůznější názory. Jisté však je, že lidé, aktéři i diváci, si stoupali na špičky, vystrkovali hlavu, co nejvýš to šlo, pokoušejíce se dohlédnout aspoň za nejbližší kopeček, neřku-li kopec.

V *Literárních novinách*, kde jsme tu hlavu vystrkovali už řadu let – ale ty kopce a kopečky se zdály pořád vyšší –, jsme si řekli, že by možná bylo dobře zavést takovou rubriku, cosi jako „názor“, v níž by si víc autorů stoupalo navzájem na ramena ve snaze přece jen uvidět dál. Psali ji po celé to dlouhé i krátké jaro Milan Hübl, Václav Klaus, Jaroslav Šedivý a A. J. Liehm. Toho prvního zavřeli, hned jak po jaru přišla zima, druhý se stal jednou v létě ministerským předsedou a následně prezidentem, třetí v jednom bouřkovém podzimu ministrem zahraničí. Ten poslední, co tohle píše, zůstal novinář. Tenkrát tu rubriku psali pod společným pseudonymem *Dalimil*.

Z *Literárních novin* se ovšem ještě předtím staly *Literární listy* a hned po jaru na chvíli *Listy*, ale o tom později.

Když se Jiří Pelikán rozhodl v téhle tradici pokračovat v emigraci, dal se pro tento účel dohromady s novinářem Dalimilem a napadlo ho, že by vlastně ten Dalimil z jara 1968 měl pokračovat i v římských *Listech*, které chtěly zdaleka mluvit k těm, které zimní vichřice rozvála do všech stran, ale především k těm doma. Dalimil měl promlouvat v každém ze šesti čísel rok co rok a za tím podpisem mělo zase být víc autorů.

Tahle cesta se však rychle ukázala v nových podmínkách neschůdnou a podpis zůstal na bezmála dvacet let zbylému novináři.

Dalimilovy názory putovaly prvních deset let šestkrát do roka přes oceán, a dalších osm přes Evropu do Říma a odtud všemi možnými i nemožnými cestami do Československa. Rodily se bez počítačů, elektronické pošty, internetu, z okamžitých podnětů a v tu chvíli dostupných informací. Chtěly hovořit především k domovu a musely nejen dodržovat redakční disciplínu – ať byl řečený Dalimil právě kdekoliv, cítil se jakkoli (ale to ostatně musí každý novinář) –, počítat s tehdejším tempem komunikací a zároveň se snažit plést hlavu mohutnému československému policajstvu, které si nad tím podpisem do poslední chvíle lámalo hlavu.

Jiná otázka je, jak se to všechno doma četlo, pokud vůbec. Ludvík Vaculík mi začátkem osmdesátých let napsal: „Čtu raději 150 000 slov než *L*, které mě štvou, ale to snad není jejich vina, mě štve skoro všechno, já už nemůžu dočíst skoro nic, v čem je zase řeč o komunistech, vládě, Chartě, ale chápu, že účel je jiný, totiž určení: jinakšímu čtenáři. Ale i tak můžu předběžně říct, že... potřebujeme fakta, komentáře, kladnou úvahu, rozbor. Velice pomáhá i literární úroveň. Já vím...“ A Zdeněk Urbánek v *Obsahu* z června 1984: „...Mějte se tam pěkně. A o tom, co se děje tady, v detailech už mlčte. Jste po odjezdu odtud rázem ‚v euforii‘ a pravda o tomto místě a životě vás opouští. Pište, co žijete tam. Nebo si pište, co chcete, a aspoň některým čtenářům to nebude k ničemu.“ Bylo samozřejmě spousta ohlasů opačných „od jinakších čtenářů“, jenže právě takové jako ty citované nebo jimi ovlivněné, to jest hlasy z „disentu“, dostaly pravou váhu po Listopadu.

To platí pochopitelně i o emigraci či exilu (tohle rozlišování mi nikdy nesesedlo, jako by byl takový rozdíl mezi lidmi, které vyhnala politika, ideologie, náboženství, a ostatními), jmenovitě intelektuálním. Abych nezdržoval, řeknu to v ikonách: Byl Tigrid a byl Pelikán, *Svědectví* a *Listy*. Jedni měli za sebou moc, a tudíž média, především rozhlas, druzí byli oponenty moci

a jejích médií. Tohle ostatně platilo od poloviny padesátých let i doma. V emigraci, a hlavně v její praktické činnosti směrem k domovu, existovala všemi jinými záviděná spolupráce obou, což po Listopadu docela zmizelo. Proč a jak, je otázka pro historiky, především ty, co u toho nebyli, a já si pořád myslím, že skuteční, neideologičtí historikové a historické ústavy se třeba už pomalu začnou tím vším vážně zabývat.

Dalimilovy názory se za dvacet let složily v jednu z možných kronik tohoto času, i když tak nikdy nebyly míněny ani svým obsahem, ani svým stylem (hodně podmíněným okolnostmi vzniku). Ale i varnsdorfský pán, pokud to byl on, psal přece svou kroniku v řeči vázané.

Tady je snad i odpověď na otázku, proč dnes knižně, po tolika letech. Nikdy jsem na to nemyslel, domnívaje se, že historikové se tou rozporuplnou historií budou chtít zabývat právě pro její nejednoduchost a rozpory. Ale časem jsem se stále víc přesvědčoval, že to, co jsem řekl o moci a médiích, platí i dál, a že by český občan, pokud bude mít zájem, měl mít k dispozici i jinou verzi, která zůstala uložena jen mezi prameny. A tady je historie té knížky: Dušan Havlíček v daleké Ženevě udělal tu obrovskou práci, kterou v Čechách ani na Moravě neudělal žádný ústav, a uložil celých těch dvacet ročníků římských *Listů* do počítače. Při té příležitosti mi párkrát poslal pár Dalimilů s tím, že by se to snad mělo vydat. Postupně se ukázalo, že v už zmíněných podmínkách a na okraji všezabírajícího psaní a činnosti pro obživu vzniklo víc než 250 normostránek, které jsou svým způsobem také kronikou našeho tehdejšího myšlení o domovu a světě, a jaksi i domova a světa onoho dvacetiletí. A přitom se to, tenkrát, jak se ukázalo, dostalo doma ke strašně malému počtu čtenářů. Tak jsem nakonec kývl, s tím, že se musí vydat všechno, aby se v tom tentokrát ti, které to či ono bude zajímat, mohli přebrat a nemohli říct, že jsem si vybral, co se mi hodilo (vyhodil jsem jen dva Dalimily, které jsem nenapsal, další dva tři, jež se příliš vztahovaly k dnes nezajímavé aktualitě, a pak několik větších textů, co už vyšly v jiných mých knížkách).

Měl jsem radši napsat knížku? Nebo nad tím vším mávnout rukou? Mne na tom ovšem nejvíc zajímá ta kronika právě jako novinářská práce, se vším všudy. Kromě toho to prý má být, pro pořádek.

AJL